



# A TRANSVERSALIZACIÓN DO **MEDIO AMBIENTE** NA **COOPERACIÓN**

[ FERRAMENTAS E INSTRUMENTOS  
PARA AXENTES FINANCIADORES ]



**Amigos  
da Terra**



# CRÉDITOS

REDACTA:

Maite Martín-Crespo Muro

[Xefa de Área de Medio Ambiente e Cambio Climático, Dirección de Cooperación Sectorial e Multilateral da AECID]

EDITA:

Amigos da Terra



Esta obra se publica baixo licencia Creative Commons 3.0  
Atribución-Non Comercial-Sen Derivados 3 (ver <http://creativecommons.org/license/>).





# ÍNDICE

## 1. INTRODUCCIÓN

## 2. FERRAMENTAS PARA A TRANSVERSALIZACIÓN

### 2.1. Listado de preguntas para verificar a incorporación do enfoque de sostibilidade ambiental na fase de programación

2.1.1. Fase preparatoria: definición de obxectivos estratéxicos a medio prazo

2.1.2. Fase de formulación de resultados anuais

2.1.3. Fase de Planificación anual de actividades e disponibilidad de recursos

2.1.4. Fase de Elaboración do documento programa-país

### 2.2. Fichas resumo de aspectos clave por sectores

Gobernabilidade

Auga

Saúde

Educación

Cultura

Desenvolvemento rural

Crecemento económico

Medio Ambiente e xestión sostenible dos recursos naturais

Xénero

## 3. CONCLUSIÓN

## 4. BIBLIOGRAFÍA





# 1. INTRODUCCIÓN

O sétimo dos oito **Obxectivos de Desenvolvemento do Milenio** acordados por Nacións Unidas para loitar contra a pobreza e erradicar a fame, establece que, antes do 2015, **é preciso integrar os principios do desenvolvemento sostible en todas as políticas e programas nacionais para reverter a perda de recursos ambientais**. Este Obxectivo é especialmente relevante para a poboación máis pobre do planeta, porque é a que depende máis directamente do medio ambiente e dos recursos naturais, tanto en termos de obtención de alimentos, refuxio, medicinas e oportunidades de xeración de ingresos, como en canto á súa capacidade para adaptarse aos efectos do cambio climático. Así, afrontar o reto de integrar o medio ambiente nas políticas internacionais de desenvolvemento é ademais un requisito si queremos que a cooperación sexa eficiente e eficaz.

A Comisión Europea define a transversalización do medio ambiente na cooperación ao desenvolvemento como o proceso de incluír, de xeito sistemático, os valores ambientais dentro de todos os ámbitos desta política, para promover resultados xerais e específicos de desenvolvemento. Este proceso implica cambios na cultura e nas prácticas institucionais e require a integración de ferramentas e enfoques ambientais no ciclo de operacións.





## OBXECTO DESTA PUBLICACIÓN E RELEVANCIA DO TEMA

O vixente Plan Director da Cooperación Española defende que o medio ambiente é a base do desenvolvemento. Só asumindo de verdade este principio pódese abordar o principal obstáculo para a súa conservación, que é a falta de integración nas políticas sectoriais da variable ambiental. Este déficit levounos a unha perda acelerada de recursos naturais, o que se produciu no último século nunha destrución do 40% dos bosques, o 35% dos manglares e o 50 % dos humedais do mundo; é dicir, a destrución das fontes da riqueza real e das principais despensas da Humanidade. Este feito vai en paralelo á destrución da capacidade de rexeneración dos ecosistemas, o cal ten enormes consecuencias en termos de perda de ingresos, aumento de conflitos por uns recursos cada vez máis deteriorados ou escasos, así como unha diminución da capacidade de resposta fronte á variabilidade climática, os desastres naturais ou as crises económicas<sup>1</sup>. Por todo iso é fundamental levar a cabo a transversalización tamén na política de cooperación ao desenvolvemento, así como lograr a coherencia de políticas; en especial, cando falamos de sectores produtivos cun potencial impacto ambiental negativo de peso, como é o caso da agricultura, a pesca ou o turismo.

Tal e como recoñece Nacións Unidas, para levar a cabo a transversalización efectiva e abordar os retos ambientais do século XXI é imprescindible adecuar as capacidades humanas<sup>2</sup>. Este traballo é unha modesta contribución a devandito obxectivo, feito desde o ámbito e a experiencia da Administración. Con el preténdese achegar aos/ás responsables destas políticas nas Administracións Públicas algunhas das publicacións elaboradas sobre o tema dirixidas a este sector.

**1** Milenium Ecosystem Assessment (2005). Synthesis Reports. Whashington DC: World Resources Institute. (dispoñible en: <http://www.maweb.org/es/index.aspx>)

**2** UNEP (2012). 21 Issues for the XXI Century. Results of the UNEO Foresight process on Emerging Environmental Issues, Alcamo, J. , Leonard, S.A. (Eds.)





## A LUZ QUE OFRECE UNHA REVISIÓN BIBLIOGRÁFICA

A bibliografía elaborada para orientar a integración do medio ambiente nos proxectos de cooperación ao desenvolvemento é moi rica e variada. A análise de Hammill, A. e T. Tanner<sup>3</sup> compara as ferramentas máis importantes de financiadores e dalgunhas ONGD, para levar a cabo tanto para a transversalización do medio ambiente como a do cambio climático. Como conclusión, os autores do estudo suscitan a conveniencia de que se tenda a unha harmonización nas ferramentas, así como un uso “á carta” en función do contexto. Outras conclusións que poden destacarse deste traballo son:

- I. Necesidade do apoio continuo á formación
- II. Redución da distancia entre provisión de información e ferramentas de proceso
- III. Necesidade de estreitar a distancia entre avaliación e acción
- IV. Mellora da harmonización
- V. Apropiación por parte de financiadores e receptores.

**3** HAMMIL, A. and TARNER, T. (2011) "Harmonising Climate Risk Management: Adaptation Screening and Assessment Tools for Development Co-operation", OCDE





Respecto da harmonización, é dicir, da coordinación entre axencias de desenvolvemento para mellorar a eficiencia da axuda a través da simplificación de procedementos e da posta en común de coñecemento, un dos alicerces da Declaración de París sobre Eficacia da Axuda ao Desenvolvemento (2005) e da Axenda de Accra para a Acción (2008); sinálase a importancia da utilización dunha terminoloxía común e clara, un marco común e xenérico sobre xestión de riscos, e unha base de datos simple e navegable.

Espérase que este traballo contribúa a avanzar nesta liña.





# ALGUNHAS ORIENTACIÓNS SOBRE COMO LEVAR A CABO A TRANSVERSALIZACIÓN DIRIXIDAS ÁS ADMINISTRACIÓNS

A **Comisión Europea** editou en 2009 unhas Directrices para a Integración do Medio Ambiente e o Cambio Climático na Cooperación ao Desenvolvemento. Nelas establece un marco de referencia para a integración do medio ambiente e o cambio climático nas diferentes fases do ciclo de operacións para a cooperación ao desenvolvemento da Comisión Europea. Están deseñadas para o persoal da Comisión e os seus socios e substitúen ao Manual de Integración do Medio Ambiente na Cooperación ao Desenvolvemento (2007) da Comisión. Preséntanse en seis capítulos: os Capítulos 1 e 2 ofrecen unha introdución aos fundamentos, os conceptos principais e o marco de políticas. Os Capítulos 3 a 6 abordan a programación e as modalidades de entrega das axudas, e ilustran o uso das ferramentas, métodos e puntos de entrada para a integración do medio ambiente. Os Anexos conteñen fichas por sector, cuestionarios e modelos de Términos de Referencia para Perfís Ambientais País e avaliacións ambientais, incluíndo Avaliacións de Impacto Ambiental (AIA) e Avaliacións Ambientais Estratéxicas (AAE). Os devanditos Anexos son os que se escollen como referencia aquí e aparecen incluídos nesta publicación, aínda que algo adaptados, a partir da experiencia no seu uso na AECID.

No caso do **Comité de Axuda ao Desenvolvemento da OCDE, o CAD**, publicou en 2009 unhas directrices sobre a transversalización da adaptación ao cambio climático na cooperación ao desenvolvemento<sup>4</sup>.

<sup>4</sup> OCDE (2009) Integrating Climate Change Adaptation into Development Co-operation, OECD Environmental Working Papers, nº36, OECD Publishing (dispoñible en: <http://www.oecd.org/>)





Estas Directrices do CAD foron adaptadas pola cooperación alemá (BMZ/GIZ) para desenvolver un **plan de formación** consistente nun caso ficticio sobre o que traballar, suscitando unha serie de módulos. Entre os grupos meta do curso atópanse funcionarios/as dos países receptores relacionados cos ámbitos da agricultura, auga, recursos naturais, cambio climático e profesionais da cooperación para o desenvolvemento, aínda que tamén inclúen consultores/as e representantes da sociedade civil. A formación pode durar entre día e medio e cinco días, e non está pensado para o ensino on-line, estando os materiais en inglés<sup>5</sup>.

Por outra banda a **Iniciativa de Pobreza e Medio Ambiente (IPMA)** de PNUD e PNUMA editou unha Guía para profesionais sobre como incorporar na planificación do desenvolvemento a adaptación ao cambio climático<sup>6</sup>.

Para rematar, a Guía práctica para a transformación ecolóxica<sup>7</sup>, recente publicación da **Axencia Vasca de Cooperación ao Desenvolvemento**, coordinada e redactada por Florent Marcellesi, aborda cunha perspectiva holística desde o marco legal ao ciclo de proxectos, pasando pola incidencia política, a cultura organizativa e a educación para o desenvolvemento. Entre os seus destinatarios están os axentes públicos que fan cooperación ao desenvolvemento, aínda que non só. Nas súas páxinas 59 a 62, recolle unha serie de temas que hai que ter en conta para levar a cabo a integración nas fases de: identificación, formulación, execución, seguimento e avaliación. Na fase de identificación dá algunhas pautas para a elaboración do diagnóstico. Na fase de formulación suscita unha serie de preguntas básicas para evitar os impactos ambientais negativos e recoñecer as oportunidades. Na fase de execución, revisa algúns criterios básicos a considerar. Na fase de seguimento subliña a importancia dos indicadores. Por último, na fase de avaliación presenta unha serie de cuestións a considerar en relación á pertinencia da acción, a súa efectividade, eficiencia, sostibilidade e impacto.

**5** Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (2011). Integrating climate change adaptation into development planning: A practice-oriented training based on the OECD Policy Guidance [dispoñible en <http://www.oecd.org/>]

**6** UNDP-UNEP Poverty-Environment Initiative (2011). Mainstreaming Climate Change Adaptation into Development Planning: A Guide for practitioners [dispoñible en: [www.unpei.org/](http://www.unpei.org/)]

**7** BAKEAZ (2012). Guía práctica para a transformación ecolóxica de la cooperación al desarrollo Agencia Vasca de Cooperación al Desarrollo, Bilbao.





## 2. FERRAMENTAS PARA A TRANSVERSALIZACIÓN

A Comisión Europea ofrece nas súas directrices de transversalización dous tipos de materiais moi útiles para abordar a transversalización en distintas fases dos proxectos e plans. Inclúense:

- Un **listado de preguntas** para verificar na **fase de programación** a inclusión das variables ambientais
- Unha serie de fichas para orientar as preguntas que debemos formularnos ante propostas que interveñen en certos **sectores**

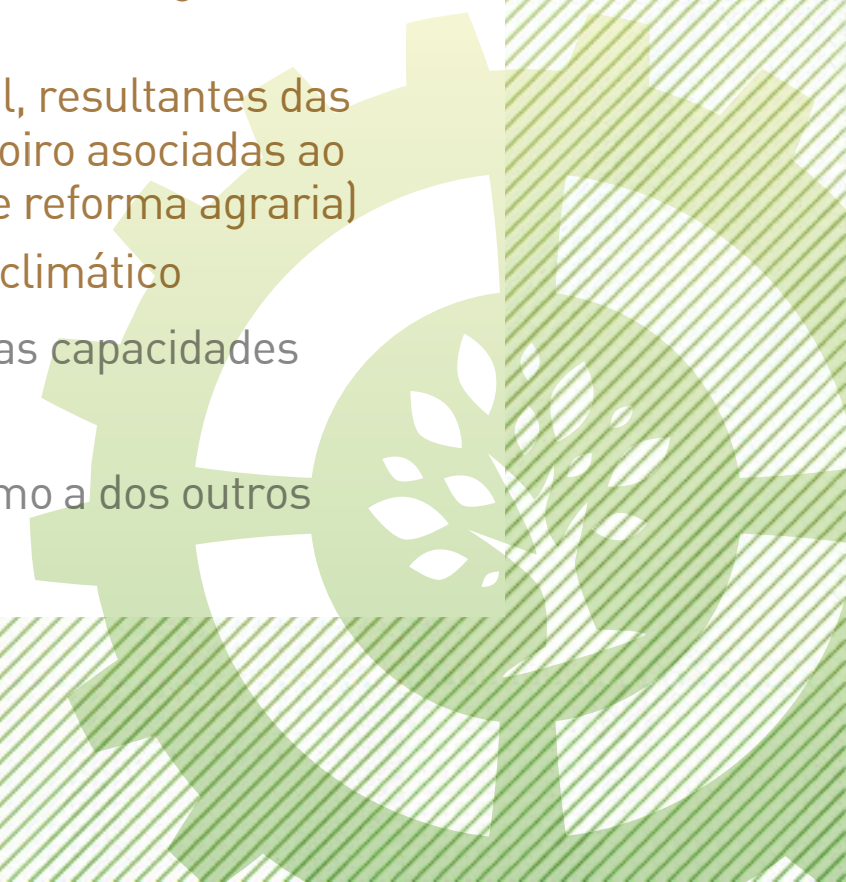




## 2.1. LISTADO DE PREGUNTAS PARA VERIFICAR A INCORPORACIÓN DO ENFOQUE DE SOSTIBILIDADE AMBIENTAL NA FASE DE PROGRAMACIÓN

### 2.1.1. FASE PREPARATORIA: DEFINICIÓN DE OBXECTIVOS ESTRATÉXICOS A MEDIO PRAZO

- Os obxectivos estratéxicos teñen en conta os vínculos entre a pobreza, o medio ambiente e a xeración de riqueza? por exemplo:
  - Os recursos ambientais (p.e. biodiversidade, bosques) que ofrecen oportunidades para o desenvolvemento sostible
  - As limitacións e os problemas ambientais, como a degradación de recursos (deforestación, desertificación, erosión de solos, agotamento da poboación de peixes...) ou a contaminación atmosférica do auga e do solo, que contribúen a agravar problemas sociais, económicos e políticos (p.e. seguridade alimentaria, saúde, conflitos, emprego, migración, exportacións, ingresos)
  - A dependencia da economía do país sobre os recursos naturais, tales como os bosques, a auga ou as pesquerías, e a sostibilidade de patróns de explotación de recursos naturais
  - Presións e impactos importantes sobre o medio ambiente nacional, rexional e global, resultantes das tendencias sociais, económicas e políticas (p.e. emisión de gases de efecto invernadoiro asociadas ao crecemento; deforestación resultante do crecemento demográfico ou de políticas de reforma agraria)
  - Vulnerabilidade ante os desastres naturais e as consecuencias previstas do cambio climático
- Considérase a situación ambiental do país, as súas políticas ambientais vixentes e as súas capacidades institucionais ambientais?
- Considéranse a experiencia da cooperación española no medio ambiente no país, así como a dos outros doadores?





### 2.1.2. FASE DE FORMULACIÓN DE RESULTADOS ANUAIS

- Que impacto teñen as intervencións asociadas ao resultado no medio ambiente:
  - Producen problemas ambientais?
  - Producen impactos positivos?
  - Contribúen a un cambio de modelo de desenvolvemento con menos emisións de gases de efecto invernadoiro?
- Como afecta o medio ambiente ao desenvolvemento das intervencións asociadas ao resultado?

(Para responder a ambas preguntas, consultar as fichas sectoriais)

### 2.1.3. FASE DE PLANIFICACIÓN ANUAL DE ACTIVIDADES E DISPOÑIBILIDADE DE RECURSOS

- Que tipo de medidas se poden adoptar para:
  - paliar os efectos negativos das intervencións no medio ambiente (incluíndo Avaliacións de Impacto Ambiental)?
  - aproveitar as oportunidades que brinda o medio ambiente para un mellor desenvolvemento das intervencións?

(Para responder a esta primeira pregunta, consultar as fichas sectoriais).

- Existe un orzamento concreto para poñer en marcha estas medidas? (Identifíquese)





#### 2.1.4. FASE DE ELABORACIÓN DO DOCUMENTO PROGRAMA-PAÍS

- O documento pon de manifesto que os aspectos ambientais recibiron a mesma atención que os aspectos sociais e económicos na formulación de resultados e actividades?
- O documento pon de manifesto que se toman medidas para utilizar as oportunidades ao noso alcance para mitigar os impactos negativos e mellorar os impactos positivos sobre o medio ambiente das intervencións?
- Existe unha liña de base con indicadores ambientais?
- Os indicadores reflicten os aspectos ambientais e de sostibilidade que se poden ver afectados polo apoio aos sectores prioritarios?

(Para responder a estas preguntas, consultar as fichas sectoriales).





## 2.2 FICHAS RESUMO DE ASPECTOS CLAVE POR SECTORES

As fichas que se presentan a continuación resumen os principais criterios para identificar os vínculos específicos entre cada sector prioritario de intervención e o medio ambiente, para poder programar as accións transversais que se consideren necesarias. É dicir, dan orientacións para realizar as seguintes análises:

- **Presións e impactos ambientais** das diferentes actividades (a mitigar ou mellorar): que impacto ten a actividade prevista no medio ambiente?, produce problemas ambientais?, ten impactos positivos?
- **Factores ambientais** que afectan aos obxectivos ou actividades (problemas que se deben abordar ou oportunidades ou limitacións a ter en conta): como afecta o medio ambiente ao desenvolvemento da actividade prevista?
- **Oportunidades para a integración do medio ambiente** nos documentos de planificación: que tipo de medidas se poden adoptar para paliar os efectos negativos da actividade no medio ambiente ou para aproveitar as oportunidades que brinda o medio ambiente para un mellor desenvolvemento da actividade?
- **Indicadores** de carácter xeral que poden ser de utilidade para a fase de seguimento e avaliación.





Os sectores para os que se elaboraron as fichas, partindo da información do Manual da Comisión Europea, son:

Gobernabilidade

Auga

Saúde

Educación

Cultura

Desenvolvemento rural

Crecemento económico

Medio Ambiente e xestión sostible dos recursos naturais

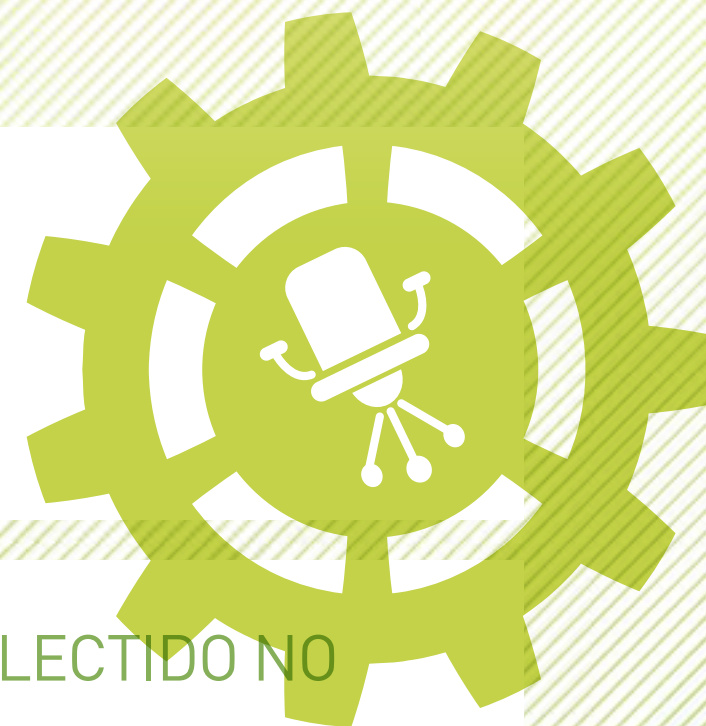
Xénero





# FICHA

## GOBERNABILIDADE (1/3)



### 1. AO PROXECTO AFÉCTANLLE FACTORES AMBIENTAIS E QUEDA REFLECTIDO NO DESEÑO DO PROXECTO?

Disponibilidade, custos de explotación e sostibilidade dos recursos naturais. Por exemplo, o agotamento ou a degradación dos recursos naturais xera migracións; competencia no seu acceso; impacta na produtividade laboral e na saúde.

Desastres naturais, efectos do cambio climático e danos ambientais que xeran custes económicos e afectan a vidas humanas.

### 2. O PROXECTO PODE TER IMPACTOS AMBIENTAIS A MITIGAR OU A MELLORAR E QUEDA RECOLLIDO NO DIAGNÓSTICO?

Presións sobre os recursos naturais (minería, desmontes, talla ilegal, caza e pesca furtivas, etc) e os seus impactos asociados (contaminación, erosión, agotamento dos recursos, perda da biodiversidade, cambios no uso dosolo, urbanización, e intensificación mal xestionada da agricultura.

Consumo enerxético e emisións de Gases de Efecto Invernadoiro (cambio climático).

- Contaminación e residuos.



# FICHA

## GOBERNABILIDADE (2/3)



### 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES?

- Fortalecemento das institucións ambientais e as súas capacidades: sistemas de monitoreo e información ambiental; reformas lexislativas e vixilancia do cumprimento das leis: lexislación ambiental, procedementos de Avaliación de Impacto Ambiental e Avaliación Ambiental Estratéxica; iniciativa FLEGT (Aplicación de Leis, Gobernanza e Comercio Forestais); Acordos Multilaterais Ambientais (ratificación, implementación); promoción de reformas fiscais ecolóxicas e mecanismos de mercado para a xestión ambiental.
- Descentralización e participación comunitaria na xestión dos recursos naturais e a planificación do uso do solo; asignación adecuada de competencias ambientais nos diferentes niveis de goberno de acordo ao tamaño e a extensión geográfica dos activos ambientais que deben xestionarse: apoio a dereitos de acceso aos recursos naturais e dereitos ambientais para os homes e as mulleres (especialmente para os grupos vulnerables, incluíndo minorías étnicas e pobos indíxenas); desenvolvemento de sistemas de tenencia da terra.
  - Apoio á participación da sociedade civil e ao acceso á información ambiental.
  - Integración medioambiental nas políticas sectoriais: industria, turismo, agricultura, etc.
  - Contabilidade verde (uso de indicadores ambientais e de sostibilidade dentro do marco xeral da contabilidade macroeconómica).
  - Loita contra a corrupción (incluíndo no sector dos recursos naturais).
  - Apoio ao desenvolvemento de políticas que fomenten o consumo e produción sostenibles.



# FICHA

## GOBERNABILIDADE (3/3)



### 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO:

- Emisión de Gases de Efecto Invernadero por cada \$1,000 do PIB; emisión de GEI per cápita dividido polo Índice de Desenvolvemento Humano.
- Xeración de residuos por cada \$1,000 do PIB (ou en kg/cápita/ano).
- Uso do solo (proporción de terras urbanas/agrícolas/forestales).
- Valoración monetaria de danos debidos á contaminación.
- Estado de recursos naturais clave (p. ex. bosques).
- Eficiencia no uso dos recursos naturais (p. ex. uso do auga (m<sup>3</sup>) por Ha irrigada, uso do auga (m<sup>3</sup>) por unidade de produción).
- Consumo de enerxía (kg equivalentes de petróleo) por cada \$1,000 do PIB.



# FICHA AGUA (1/3)



## 1. AO PROXECTO AFÉCTANLLE FACTORES AMBIENTAIS E QUEDA REFLECTIDO NO DESEÑO DO PROXECTO?

- Contaminación do auga; eutrofización, salinización.
- Drenaxe de humedais.
- Perda de biodiversidade en (ou nas proximidades de) humedais.
- Cambios no réxime hídrico superficial, nos recursos de augas subterráneas, agotamento de recursos hídricos.
- Impactos directos e indirectos da construción de presas, incluíndo impactos transfronterizos.

## 2. O PROXECTO PODE TER IMPACTOS AMBIENTAIS A MITIGAR OU A MELLORAR E QUEDA RECOLLIDO NO DIAGNÓSTICO?

- Agotamento de recursos hídricos e energéticos: p. ex. leña, auga doce, asolvamento de presas como resultado da erosión de solos.
- Cambios na calidade do auga.
- Inundacións que afectan (principalmente) ao abastecemento de auga potable.
- Efectos da crecente variabilidade do clima e o cambio climático na calidade do auga e a súa dispoñibilidade.



## FICHA AGUA (2/3)



### 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES?

- Uso combinado de AAE para programas en materia de auga e AIA para infraestructuras.
- Xestión integrada do auga; xestión de concas hidrográficas; cooperación rexional na xestión do auga.
- Desenvolvemento de infraestructuras con beneficios ambientais (p. ex. para o tratamento do auga, saneamento, abastecemento de enerxía limpa).
- Implementación do Convenio de Ramsar sobre humedais.
- Aforro de auga e enerxía para reducir a demanda de auga (p. ex. por medio da agricultura de secano ou a promoción de irrigación con uso eficiente do auga).



## FICHA AGUA (3/3)

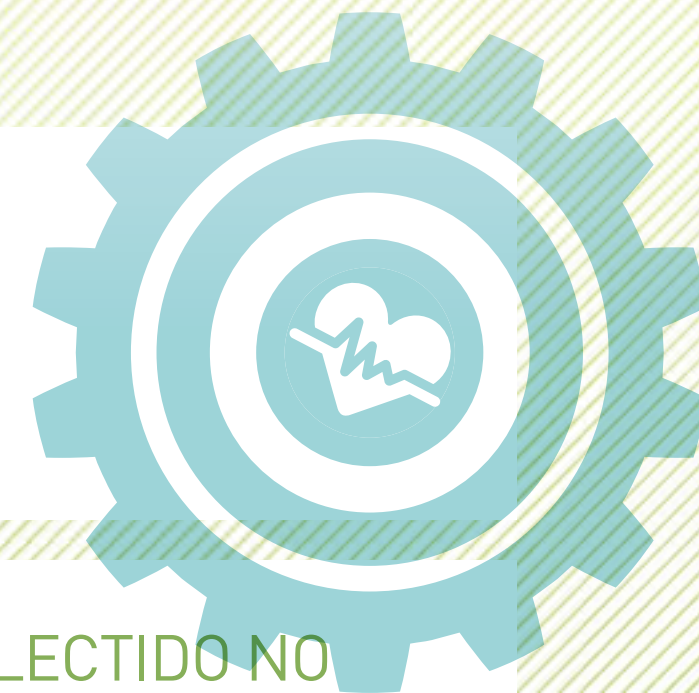


### 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO:

- Proporción de recursos hídricos totais empregados.
- Proporción da poboación con acceso sostible a mellores fontes de abastecemento de auga.
- Proporción da poboación con acceso a servizos de saneamento mellorados.
- Proporción da poboación que conta con sistemas adecuados de tratamento de augas residuais.
- Eficiencia no uso do auga (p. ex. na agricultura de regadío).
- Proporción do auga empregada proveniente de acuíferos fósiles.
- Indicadores de contaminación do auga (p. ex. proporción dunha mostra de terreos que cumpren con estándares de calidade).
- Tempo destinado para recolectar auga e leña.



# FICHA SAÚDE (1/3)



## 1. AO PROXECTO AFÉCTANLLE FACTORES AMBIENTAIS E QUEDA REFLECTIDO NO DESEÑO DO PROXECTO?

- Calidade ambiental: xestión de residuos e saneamento; ruído; calidade do auga e do aire; exposición a produtos químicos e metais pesados; riscos de saúde ocupacional; vectores de enfermidades e enfermidades transmitidas polo auga; amoreamento.
- Recursos da biodiversidade usados como medicina.
- Desastres ambientais; crecente variabilidade do clima.
- Causas ambientais da desnutrición: solos pobres, caza/pesca insostible, etc.

## 2. O PROXECTO PODE TER IMPACTOS AMBIENTAIS A MITIGAR OU A MELLORAR E QUEDA RECOLLIDO NO DIAGNÓSTICO?

- Impactos indirectos derivados da construción e xestión de hospitais.
- Contaminación do auga (química, biolóxica) e residuos tóxicos e perigosos.
- Contaminación debida ao control de vectores de enfermidades (pesticidas).
- Aumento da resistencia de vectores de enfermidades e organismos patóxenos.
- Sobreexplotación dos recursos da biodiversidade para fins medicinais.



## FICHA SAÚDE (2/3)



### 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES?

- AAE e AIA para a construción/rehabilitación de instalacións sanitarias.
- Xestión de residuos xerados en instalacións sanitarias, incluídos os biomédicos; condicións de hixiene e saúde nas instalacións sanitarias.
- Uso de principios de construción ecolóxica no deseño de infraestruturas.
- Apoio á investigación e a formación no uso de tecnoloxías máis limpas.
- Tomar en conta a saúde e os impactos sociais nas avaliacións ambientais (AAE, AIA), incluíndo aquelas que se leven a cabo noutros sectores.
- Cumprimento cos estándares de protección laboral e de non discriminación (Convenios da OIT), primordialmente en relación á regulación sobre a exposición dos traballadores/as a factores ambientais.
- Colaborar con outros sectores para integrar aspectos de medio ambiente nos programas e políticas do sector saúde; reducir a contaminación do aire; desenvolver acceso a fontes de auga potable, á sanidade, e a unha mellor hixiene.
- Medio ambiente urbano: planificación urbana, sistemas de manexo de residuos, saneamento, parques urbanos e periurbanos.



# FICHA SAÚDE (3/3)

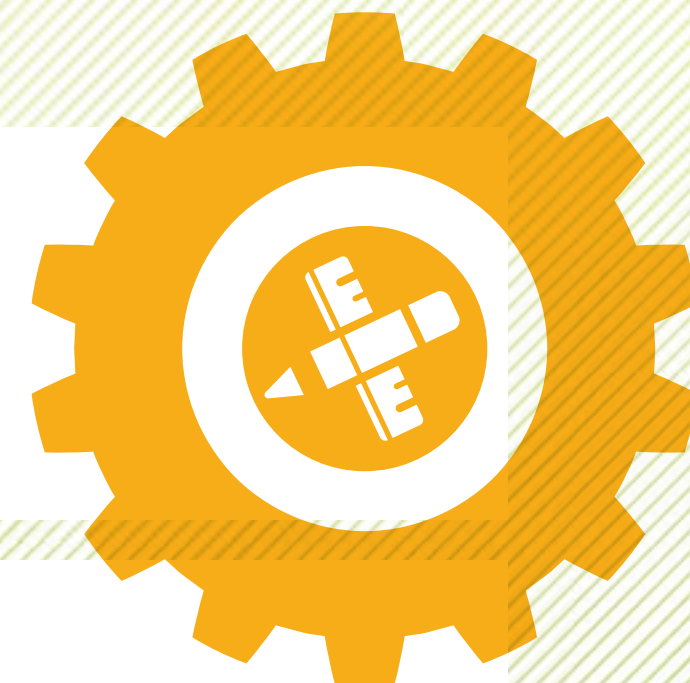


## 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO:

- Proporción da poboación que vive en ambientes insalubres ou contaminados.
- Indicadores de calidade do aire e do auga.
- Proporción de hospitais cun sistema adecuado de manexo de residuos.
- Taxas de morbilidade debidas a enfermidades relacionadas co medio ambiente (p. ex. enfermidades pulmonares, diarrea, malaria).
- Proporción de poboación con acceso sostible a mellores fontes de abastecemento de auga.
- Proporción de poboación con acceso a servizos de saneamento mellorados.



# FICHA EDUCACIÓN (1/3)



## 1. AO PROXECTO AFÉCTANLLE FACTORES AMBIENTAIS E QUEDA REFLECTIDO NO DESEÑO DO PROXECTO?

- Calidade ambiental en instalacións educativas: manexo de residuos e saneamento; ruído; auga; calidade do aire; exposición a produtos químicos e metais pesados; amoreamento.
- Causas ambientais da desnutrición que afectan á escolarización e rendemento escolar: solos pobres, caza e pesca excesiva, deforestación, colleitas baixas, etc.
- Compoñentes ambientais usados como apoio á educación e formación.
- Desastres ambientais. Crecente variabilidade do clima e o cambio climático.

## 2. O PROXECTO PODE TER IMPACTOS AMBIENTAIS A MITIGAR OU A MELLORAR E QUEDA RECOLLIDO NO DIAGNÓSTICO?

- Impactos indirectos debido á construción e xestión de escolas.



## FICHA EDUCACIÓN (2/3)



### 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES?

- Instalacións educativas: avaliación de impacto da construción/rehabilitación; uso de principios de construción ecolóxica no deseño de infraestructuras; manexo de residuos; aforro e reciclaxe de papel nas escolas; condicións de hixiene e saúde.
- Cumprimento cos estándares de protección laboral (e de non discriminación) (Convenios da OIT), primordialmente en relación á regulación sobre a exposición dos/as traballadores/as a factores ambientais.
- Fomentar a educación ambiental (de relevancia adecuada para os problemas ambientais do país); abordar os aspectos ambientais na formación vocacional; desenvolver capacidades para a xestión ambiental; sensibilización.
- Apoio á investigación e a formación no uso de tecnoloxías máis limpas.
- Colaborar con outros sectores para integrar aspectos de medio ambiente nos programas e políticas do sector educación: por exemplo, reducir a contaminación do aire; desenvolver acceso a fontes de auga potable, á sanidade, e a unha mellor hixiene; promover a educación en materia de saúde e hixiene.
- Promover os coñecementos ambientais locais e dos pobos indíxenas sobre a biodiversidade e o cambio climático.



# FICHA EDUCACIÓN (3/3)



## 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO:

- Medio ambiente no currículo escolar.
- Proporción de mestres/as con formación en educación ambiental.
- Proporción da poboación que vive en ambientes insalubres ou contaminados.
- Indicadores de calidade do aire e do auga.



# FICHA CULTURA (1/3)



## 1. AO PROXECTO AFÉCTANLLE FACTORES AMBIENTAIS E QUEDA REFLECTIDO NO DESEÑO DO PROXECTO?

- Calidade ambiental nos asentamentos e lugares de traballo; manexo de residuos e saneamiento; ruído; auga limpa, calidade do aire; riscos de saúde ocupacional; vectores de enfermidades e enfermidades transmitidas polo auga; amoreamento.
- Compoñentes ambientais usados como apoio á educación e formación.
- Desastres ambientais.
- Crecente variabilidade do clima e o cambio climático (impactos sobre a saúde e a seguridade).
- Limitacións ambientais para a asistencia á escola

## 2. O PROXECTO PODE TER IMPACTOS AMBIENTAIS A MITIGAR OU A MELLORAR E QUEDA RECOLLIDO NO DIAGNÓSTICO?

- Impactos indirectos debido ao crecemento demográfico, á migración, á educación ambiental, e a modificación de actividades e prácticas de consumo.
- Sobreexplotación dos recursos da biodiversidade.



## FICHA CULTURA (2/3)



### 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES?

- AIA para a construción/rehabilitación de instalacións.
- Apoio á investigación e a formación no uso de tecnoloxías máis limpas.
- Xestión ambiental das instalacións.
- Uso de principios de construción ecolóxica no deseño de infraestructuras.
- Manexo de residuos xerados en instalacións; aforro e reciclaxe de papel; condicións de hixiene e saúde.
- Cumprimento cos estándares de protección laboral e de non discriminación, primordialmente en relación á regulación sobre a exposición dos/as traballadores/as a factores ambientais (Convenios da OIT).
- Fomentar a educación ambiental; abordar os aspectos ambientais; desenvolver capacidades para a xestión ambiental; sensibilización.
- Colaborar con outros sectores para integrar aspectos de medio ambiente.
- Promover a explotación equitativa e sostenible da biodiversidade, así como os coñecementos ambientais locais.
- Abordar outros aspectos sociais en relación ao manexo do medio ambiente e os recursos naturais (p. ex. seguridade na propiedade, recoñecemento dos dereitos tradicionais).



## FICHA CULTURA (3/3)



### 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO:

- Proporción da poboación que vive en ambientes insalubres ou contaminados.
- Indicadores de calidade do aire e do auga.



# FICHA DESENVOLVEMENTO RURAL, SEGURIDADE ALIMENTARIA E LOITA CONTRA A FAME (1/6)



## 1. AO PROXECTO AFÉCTANLLE FACTORES AMBIENTAIS E QUEDA REFLECTIDO NO DESEÑO DO PROXECTO?

- Disponibilidade e calidade dos recursos hídricos; cambios hidrolóxicos.
- Área e produción forestal; pasteiros; deforestación.
- Incendios.
- Biodiversidade, biodiversidade agronómica, pragas.
- Degradación e erosión de solos; desertificación; perda de solos a través da urbanización.
- Contaminación.
- Clima, incluíndo a crecente variabilidade climática e o cambio climático.



# FICHA DESENVOLVEMENTO RURAL, SEGURIDADE ALIMENTARIA E LOITA CONTRA A FAME (2/6)



## 2. O PROXECTO PODE TER IMPACTOS AMBIENTAIS A MITIGAR OU A MELLORAR E QUEDA RECOLLIDO NO DIAGNÓSTICO?

- Contaminación por fertilizantes e pesticidas.
- Contaminación do auga, eutrofización, diminución na dispoñibilidade de auga para outros usos, enfermidades transmitidas polo auga.
- Cambios no réxime hídrico, inundacións resultantes dos cambios no uso do solo.
- Degradación de solos, desertificación, erosión, acidificación, salinización.
- Deforestación, reforestación, desmonte para abrir campos para a agricultura e/ou gandería, fragmentación de hábitat, explotación excesiva de madeira ou recolección excesiva de leña.
- Redución e/ou fragmentación do hábitat.
- Incendios.
- Sobrepastoreo.
- Emisións de Gases de Efecto Invernadoiro (p. ex. dióxido de carbono, metano producido pola gandería ou os arrozais), secuestro de carbono (por parte da vexetación e os solos).
- Descenso ou aumento nas poboacións de peixes, vida silvestre, produtos forestais non maderables, madeira.
- Perda da biodiversidade, introdución de especies exóticas ou organismos xenéticamente modificados (OXM).
- Aumento na resistencia das pragas.



# FICHA DESENVOLVEMENTO RURAL, SEGURIDADE ALIMENTARIA E LOITA CONTRA A FAME (3/6)



## 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES?

- Levar a cabo AAE de programas e estratexias sectoriais, e AIA de proxectos no sector.
- Promoción do diálogo e a integración entre sectores; nexos con áreas urbanas e cos sectores do transporte, comercio e industria.
- Promoción de enfoques técnicos: Manexo Integrado de Pragas, agricultura orgánica e de baixos insumos, agrosilvicultura, irrigación eficiente, técnicas de conservación do auga, medidas de conservación de solos, uso de coñecementos locais e da biodiversidade agronómica local, mantemento dos corredores biolóxicos para as especies silvestres.
- Promover os enfoques económicos: diversificación, acceso aos mercados, infraestrutura rural, industria agrícola e desenvolvemento de actividades de transformación que dean un valor engadido aos recursos naturais e minimicen as perdas; redución de subvencións daniñas para o medio ambiente, implementación de esquemas agroambientais e incentivos ou impostos (principio de “quen contamina paga”).
- Desenvolvemento de servizos de apoio (investigación, formación, extensión).
- Ecoetiquetaxe; certificación, estándares de calidade, sensibilización dos consumidores, estándares e regulacións para o uso e o manexo de pesticidas e de OXM.



# FICHA DESENVOLVEMENTO RURAL, SEGURIDADE ALIMENTARIA E LOITA CONTRA A FAME (4/6)



## 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES? (CONT...)

- Reforma da tenencia da terra; tenencia segura e xusta; distribución equitativa da terra; dereitos de propiedade sobre a biodiversidade; dereitos de acceso aos recursos naturais.
- Apoio das organizacións comunitarias e de produtores.
- Desenvolvemento de pago por servizos ambientais.
- Desenvolvemento de políticas relativas á conservación da biodiversidade agronómica (in situ, exsitu).
- Desenvolvemento e boa xestión de áreas protexidas; manexo de zonas de amortecemento; desenvolvemento do ecoturismo.
- Promover alternativas á explotación excesiva dos recursos naturais (p. ex. caza).
- Desenvolver unha xestión forestal sostible e o manexo sostible doutros recursos naturais.
- Convenios sobre Desertificación, Biodiversidade, Contaminantes Orgánicos Persistentes.



# FICHA DESENVOLVEMENTO RURAL, SEGURIDADE ALIMENTARIA E LOITA CONTRA A FAME (5/6)



## 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO:

- Uso do solo para a agricultura.
- Proporción de área ocupada para a agricultura orgánica respecto ao área agrícola total.
- Uso de certos pesticidas.
- Proporción de terras baixo risco de erosión ou desertificación.
- Taxa de deforestación; % da superficie cuberta por bosques.
- Produción de madeira redonda.
- Capturas de peixes; poboación de peixes; cotas de pesca; biomasa do stock reproductor.
- Intensidade no uso dos recursos forestais.
- Intensidade no uso de recursos pesqueiros.
- Capacidade de pesca e cotas.
- Tamaño da flota pesqueira.
- Intensidade no uso do solo.
- Intensidade no uso do auga para a agricultura.



# FICHA DESENVOLVEMENTO RURAL, SEGURIDADE ALIMENTARIA E LOITA CONTRA A FAME (6/6)



## 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO: (CONT...)

- Intensidade no uso de pesticidas e fertilizantes.
- Proporción de áreas mariñas e terrestres protexidas.
- Emisións de Gases de Efecto Invernadoiro relacionadas coa agricultura.



# FICHA MEDIO AMBIENTE E XESTIÓN SOSTIBLE DE RECURSOS NATURAIS (1/6)



## 1. AO PROXECTO AFÉCTANLLE FACTORES AMBIENTAIS E QUEDA REFLECTIDO NO DESEÑO DO PROXECTO?

- Por definición tómanse en conta os problemas ambientais, pero tamén se deben tomar en conta os factores ambientais externos: p. ex. impactos provenientes doutros sectores, impactos provenientes doutros países (incluíndo o cambio climático e a contaminación transfronteriza).
- Deforestación, reforestación, desmonte para abrir campos para a agricultura.
- Contaminación.
- Incendios.
- Sobrepastoreo, caza e pesca excesivas, sobreexplotación de madeira e leña.
- Redución da biodiversidade, introdución de especies exóticas ou organismos xenéticamente modificados.



# FICHA MEDIO AMBIENTE E XESTION SOSTIBLE DE RECURSOS NATURAIS (2/6)



## 2. O PROXECTO PODE TER IMPACTOS AMBIENTAIS A MITIGAR OU A MELLORAR E QUEDA RECOLLIDO NO DIAGNÓSTICO?

- Cambio locacional do uso de recursos: o establecemento de áreas protexidas pode facer que aumenten as presións sobre outros recursos.
- Desplazamento da contaminación: a disposición dos residuos pode contaminar o manto freático, os incineradores nos hospitales producen dioxinas...
- Usos concorrentes: manexar un recurso para un propósito en particular (p. ex. auga para consumo humano ou uso agrícola) pode competir con outros usos (p. ex. conservación de humedais da biodiversidade).



# FICHA MEDIO AMBIENTE E XESTIÓN SOSTIBLE DE RECURSOS NATURAIS (3/6)



## 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES?

- Ordenamento territorial e urbanismo.
- Xestión integrada de zonas costeiras e/ou de concas.
- Plaificación de recursos hídricos.
- Desenvolvemento e xestión de áreas protexidas (incluíndo zonas de amortecemento).
- Planes de manexo de recursos naturais.
- Política e marco regulador para bosques.
- Promoción de prácticas sostibles (de baixo impacto) de forestería e pesca.
- Mecanismo de Desenvolvemento Limpo como oportunidade para financiar a reforestación.
- Guías da Organización Internacional das Madeiras Tropicais para o manexo sostible de bosques tropicais naturais e para plantacións de bosques tropicais.
- FLEGT.
- Certificación forestal (principios e criterios do FSC134).



# FICHA MEDIO AMBIENTE E XESTIÓN SOSTIBLE DE RECURSOS NATURAIS (4/6)



## 3. INCLÚENSE MEDIDAS PARA PREVIR, MITIGAR E/OU COMPENSAR OS IMPACTOS AMBIENTAIS NEGATIVOS DO PROXECTO OU PARA POTENCIAR AS OPORTUNIDADES? (CONT...)

- Certificación marina (principios e criterios do MSC135).
- Saneamento, manexo de residuos, tratamento de augas, reciclaxe.
- Medidas de prevención de desastres ambientais.
- Cumplimento de Acordos Multilaterais Ambientais.
- Participación comunitaria no manexo dos recursos naturais e a descentralización; desenvolvemento de capacidades dentro de institucións relevantes; marco lexislativo e institucional ambiental.



# FICHA MEDIO AMBIENTE E XESTIÓN SOSTIBLE DE RECURSOS NATURAIS (5/6)



## 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO:

- Indicadores específicos de resultados relacionados cos obxectivos do sector ou programa.
- Indicadores de impacto específicos relacionados cos efectos secundarios.
- Proporción de zonas terrestres ou marinas protexida.
- Tasa de deforestación; proporción de la superficie cuberta por bosques.
- Producción de madeira redonda.
- Captura de peixes; poboación de peixes; cuotas de pesca; biomasa do stock reproductor.
- Intensidade no uso de recursos forestais.
- Intensidade no uso de recursos pesqueiros.
- Capacidade de pesca (incluíndo o tamaño da flota pesqueira) e cuotas.
- Proporción de inventarios de peixes que se atopan dentro de límites biolóxicos seguros.
- Intensidade no uso do solo.



# FICHA MEDIO AMBIENTE E XESTIÓN SOSTIBLE DE RECURSOS NATURAIS (6/6)



## 4. O PROXECTO INCLÚE INDICADORES AMBIENTAIS? POR EXEMPLO: (CONT...)

- Proporción de especies ameazadas de extinción.
- Xeneración de residuos (kg e/ou volume de residuos producidos anualmente por habitante, por categoría de residuos).
- Xestión de residuos (proporción de residuos reciclados e proporción de residuos que recibiron unha disposición segura, por categoría de residuos).



# FICHA XÉNERO (1/2)



## 1. IDENTIFICACIÓN

- O deseño inclúe un diagnóstico ambiental axustado á realidade do proxecto, incluídos os factores ambientais que lle afectan?

## 2. OBXECTIVOS E INDICADORES

- Os obxectivos da intervención son respectuosos co medio ambiente?
- Existen indicadores ambientais asociados ao proxecto que permitan avaliar o seu impacto?

## 3. RESULTADOS E IMPACTOS

- Inclúese unha análise dos posibles impactos ambientais positivos e/ou negativos do proxecto?
- Pódense producir impactos directos ou indirectos sobre o medio ambiente como resultado dos posibles cambios nas actividades realizadas por mulleres e homes? (p. ex. presións sobre os recursos naturais, emisión de gases de efecto invernadoiro, intensificación da agricultura, ou contaminación e residuos)?
- Inclúense medidas para previr, mitigar e/ou compensar os impactos ambientais negativos do proxecto?, e para potenciar as oportunidades, como por exemplo a participación da sociedade civil e o acceso á información ambiental?



# FICHA XÉNERO (2/2)



## 4. ESTRATEXIA DE EXECUCIÓN E ACTIVIDADES

- Contempla o proxecto o coñecemento e prácticas tradicionais que homes e mulleres teñen sobre o seu medio?
- Promove o proxecto actividades ambientais que resulten positivas para a situación social da muller?
- Inclúe o proxecto formación medioambiental para mulleres e homes, tendo en conta as súas diferentes responsabilidades e necesidades?



# CONCLUSIÓN

A bibliografía especializada sobre a transversalización ambiental é moi variada e inclúe manuais moi exhaustivos. Deles dáse conta na bibliografía deste traballo. A súa lectura recoméndase aquí á hora de afrontar o tema dun xeito máis sistemático. Con todo, esta publicación pretende unha aproximación directa e sinxela ao tema. Por iso e a modo de conclusión, inclúese unha referencia moi breve e sintética ás claves do éxito ou do fracaso da tarefa transversalizadora. Así, poderíamos dicir que:

- Para que exista unha **transversalización efectiva** do medio ambiente, o proxecto ou o plan debe partir de un diagnóstico ambiental fiable e incluír unha análise dos posibles impactos e riscos ambientais (positivos e/ou negativos). En caso de haber impactos negativos, o proxecto debe incluír medidas para previlos, mitígalos ou compensalos. Ademais, a intervención debe incluír unha análise sobre as oportunidades derivadas das condicións ambientais asociadas.
- Atopariámonos ante unha **transversalización superficial** cando, aínda existindo, son insuficientes: o diagnóstico ambiental e/ou a avaliación dos riscos e impactos ambientais asociados e/ou as medidas propostas para a súa compensación, mitigación ou prevención.
- Finalmente, pode considerarse que **non hai transversalización** do medio ambiente ou **non se realizou ben** cando a intervención non parte dun diagnóstico ambiental fiable nin inclúe unha análise dos posibles impactos e riscos (positivos e/ou negativos).





# BIBLIOGRAFÍA

BAKEAZ (2012). *Guía práctica para la transformación ecológica de la cooperación al desarrollo*, Agencia Vasca de Cooperación al Desarrollo, Bilbao.

COMISIÓN EUROPEA (2009). *Directrices para la integración del medio ambiente y el cambio climático en cooperación al desarrollo*.

COMMUNITY-BASED RISK SCREENING TOOL – Adaptation and Livelihoods (CRISTAL). (disponible en: <http://www.iisd.org/cristaltool/download.aspx>)

DEUTSCHE GESELLSCHAFT FÜR INTERNATIONALE ZUSAMMENARBEIT (GIZ) GmbH (2011). *Integrating climate change adaptation into development planning: A practice-oriented training based on the OECD Policy Guidance*. (disponible en [http://www.oecd.org/document/24/0,3746,en\\_2649\\_34421\\_45619928\\_1\\_1\\_1\\_1,00.html](http://www.oecd.org/document/24/0,3746,en_2649_34421_45619928_1_1_1_1,00.html))

GONZÁLEZ, José A., MONTES, Carlos e SANTOS, Ignacio (2007): “*Capital natural y desarrollo: por una base ecológica en las relaciones Norte-Sur*”, Papeles de Relaciones Ecosociales y Cambio Global, nº100, p. 63-77.

HAMMILL, A. and TANNER T. (2011): “*Harmonising Climate Risk Management: Adaptation Screening and Assessment Tools for Development Co-operation*”, OECD Environment Working Papers, nº36, OECD Publishing. (disponible en: <http://dx.doi.org/10.1787/5kg706918zvl-en>)

IPADE (2010). *Manual para la integración del medio ambiente en proyectos de desarrollo*. Fundación Biodiversidad.





MARCELLESI, Florent (2012). *Cooperación al posdesarrollo. Bases teóricas para la transformación ecológica de la cooperación al desarrollo*. Bilbao, Bakeaz.

— PALACIOS, Igone (2008). *Integración de consideraciones de sostenibilidad en la cooperación para el desarrollo*. Bilbao, Bakeaz. Cuadernos Bakeaz, nº88.

OCDE-CAD Environment Policy Committee (2009): *Policy Guidance on Integrating climate change adaptation into Development Co-operation*.

— (2009). *Integrating Climate Change Adaptation into Development Co-operation*  
(disponible en: [http://www.oecd.org/document/40/0,3746,en\\_2649\\_34421\\_42580264\\_1\\_1\\_1\\_1,00.html](http://www.oecd.org/document/40/0,3746,en_2649_34421_42580264_1_1_1_1,00.html))





Amigos da Terra é unha asociación  
que sempre destacou por plantexar unha actitude  
de defensa do medio ambiente, realista e constructiva,  
que apoia aquelas iniciativas que van xurdindo e axuda a  
mellorar o noso entorno dende a práctica e a acción.

A nosa Misión é fomentar o cambio local e global  
cara unha sociedade respectuosa co medio ambiente,  
xusta e solidaria.

**Faite soci@!**



**Amigos  
da Terra**

Rúa Velázquez Moreno, nº9 -2º 36201 Vigo · Tel. 986 229 089  
[www.amigosdaterra.net](http://www.amigosdaterra.net) · [cooperacion@amigosdaterra.net](mailto:cooperacion@amigosdaterra.net)



**XUNTA  
DE GALICIA**



cooperación**galega**

